

نقش وقف

در فقر زدایی از جامعه

ابراهیم فلاح^۱

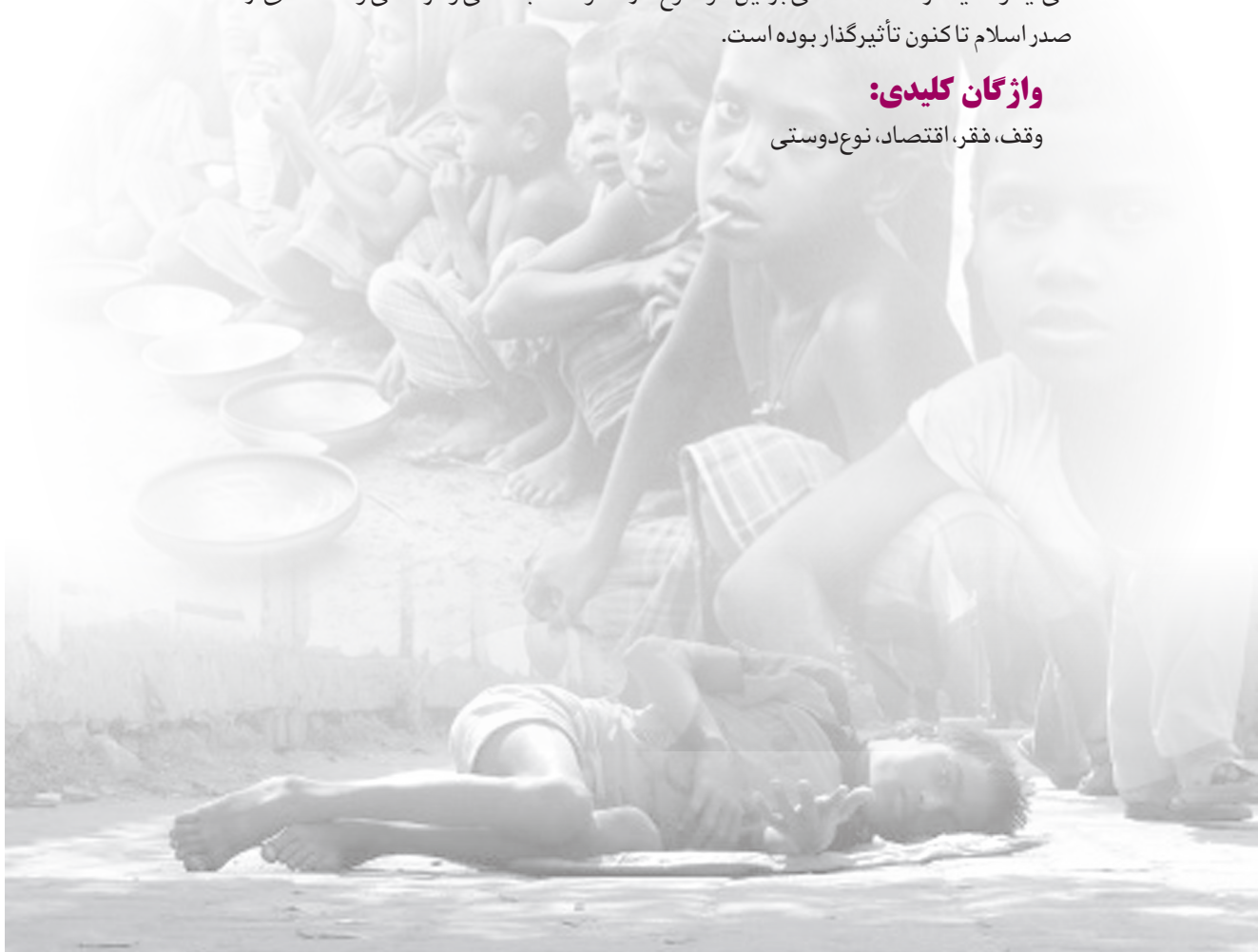
چکیده

وقف، میراث جاویدان و راه‌گشایی برای رفع محرومیت‌های مادی و معنوی جامعه و یادگار جاودانه‌ای از کرامت انسان به پیشگاه بشریت و پیوند با آفریدگار متعال است. سنت نبوی وقف را می‌توان از جنبه‌ها و زمینه‌های گوناگون بررسی نمود. نوشتار حاضر می‌کوشد تا نقش وقف را در فقر زدایی از جامعه به تصویر بکشد.

این مقاله پس از مقدمه و تبیین مفاهیم لغوی و اصطلاحی وقف و کاربرد آن در فرهنگ قرآنی و روایی، به نقش آن در از بین بردن فقر می‌پردازد و در بررسی مختصر نتیجه می‌گیرد که وقف از عوامل مهم تقویت تعاون، همبستگی، رفع محرومیت‌ها و رسیدن جامعه به تعادل به شمار می‌آید و تأکید فرهنگ اسلامی بر این موضوع، در تحولات اجتماعی و فرهنگی و اقتصادی از صدر اسلام تا کنون تأثیرگذار بوده است.

واژگان کلیدی:

وقف، فقر، اقتصاد، نوع‌دوستی

مقدمه

موقوفات به عنوان بخشی از سرمایه‌های اقتصادی جامعه می‌توانند بسیاری از نیازهای مادی جامعه به ویژه محرومان و فقرا و مستمندان را برطرف کنند.

همراهی و دستگیری از نیازمندان و ایتم از دیرباز در بین همه ادیان مورد توجه و از صفت‌های بارز ملل مختلف بوده. چون نوع دوستی و کمک به هم‌نوعان امری پسندیده و مطلوب بوده است، این کار در فرهنگ اسلامی نیز از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، تا حدی که موقوفات مختلفی به این امر اختصاص یافته است. در قرآن کریم می‌فرماید: ﴿وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلِي حُبِّهِ مَسْكِينًا وَ يَتِيمًا وَ أَسِيرًا﴾ (دهر/۸) (و هم بر دوستی (خدا) به فقیر و اسیر و طفل یتیم طعام می‌دهند) و در ادامه می‌فرماید: ﴿إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا نُرِيدُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَ لَا شُكُورًا﴾ (دهر/۹): [و می‌گویند:] ما فقط برای رضای خدا به شما طعام می‌دهیم و از شما هیچ پاداشی و سپاسی هم نمی‌طلبیم).

وقف، میراث جاویدان مکتب حیات‌بخش اسلام نیز می‌تواند انسان‌ها را از ناامیدی به در آورد و محرومیت‌ها را از بین ببرد. همان گونه که از لابلای سطور وقف‌نامه‌ها می‌خوانیم، واقفان خیراندیش، مال و منال و آنچه را که از دسترنج خویش اندوخته‌اند وقف اطعام، کمک به درماندگان، ابن السبیل، بیماران، زندانیان، حتی تجهیز نوعروس بی‌بضاعت، مقروضان و ورشکستگان کرده‌اند. تا آنجا که اگر کوزه‌ای از سر کنیزی افتاد و شکست، کوزه دیگری به جایش تهیه گردد تا به عتاب و سرزنش ارباب خشمگینش دچار نشود.

علت اصلی اینکه بخشی مهم از نیت‌های واقفان خیراندیش به رفع نیازهای مادی انسان‌ها اختصاص یافته، این است که اکثریت مفسد و ضلالت‌ها از ظلم و خیانت و ضلالت اقتصادی نشأت می‌گیرد و زمینه مفسد معنوی و انحراف عقیدتی می‌گردد. بدین جهت می‌نگریم که دستور اکید پیامبر اسلام ﷺ به زمامداران، مبارزه با فقر است.

شیوه اسلامی و انسانی وقف نیز یکی از روش‌هایی است که در اسلام در کنار ده‌ها و صدها قانون و برنامه دیگر برای حمایت از توده مردم وضع شده که اگر به هر کدام درست و اصولی عمل شود، مشکل کمبود و فقر، حل خواهد شد.

در ادامه این نوشتار خواهیم کوشید که به نقش وقف در بهبود اوضاع و احوال جامعه و رفع فقرزدایی بپردازیم.

۱. وقف، مشارکت ثروتمندان و بینوایان

مشارکت ثروتمندان و فقرا و تهیدستان موضوعی است که در احادیث به روشنی مطرح شده است و این گونه تعالیم در راستای همان جهت‌گیری کلی تأمین معیشت عمومی و برخورداری همگانی و تعمیم منابع و زدایش کمبودها و کاستی‌ها در سطح جامعه است.

شرکت اغنیا با فقرا، در تفکر اسلامی، موجب می‌گردد که ثروتمندان

حق‌الشركه تھی دستان را بپردازند و طبقات محروم را تا مرز بی‌نیازی یاری رسانند. امام صادق علیه السلام در این باره فرموده است: «إِنَّ اللَّهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَشْرَكَ بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ وَالْفُقَرَاءِ فِي الْأَمْوَالِ؛ فَلَيْسَ لَهُمْ أَنْ يَصْرِفُوا إِلَيَّ غَيْرَ شُرَكَائِهِمْ» (کلینی، ۱۴۰۱ هـ ۳: ۵۴۵): (خدای متعال، ثروتمندان و بینوایان را در اموال شریک قرار داد؛ بنابراین ثروتمندان حق ندارند آن‌ها را برای غیر شریکانشان مصرف کنند).

شاید یکی از علل مشارکت این است که در برابر نیازهای ضروری افراد و جامعه، همه به ویژه توانمندان مسئولیت دارند نیازهای ضروری مردم را بر طرف کنند. امام علی علیه السلام در این باره می‌فرماید: «إِنَّ اللَّهَ فَرَضَ فِي أَمْوَالِ الْأَغْنِيَاءِ أَقْوَاتَ الْفُقَرَاءِ» (نهج البلاغه، حکمت ۳۲۸): (خدا، روزی [و نیازهای] بینوایان را در اموال اغنیا قرار داد).

به این علت‌ها و دیگر مصالح فردی و جمعی، اسلام بینوایان را شریک اموال اغنیا شمرده است. اکنون برای انجام این تکلیف یکی از شیوه‌ها وقف

است که ثروتمندان بخش‌هایی از اموال خویش را وقف نیازمندان کنند تا از این رهگذر تکلیف خویش را به انجام برند و از خود صدقه جاریه‌ای نیز باقی گذارند.

۲. وقف و تسهیل ازدواج

بسیاری از واقفان و انسان‌های نیکوکار بخشی از اموال خویش را وقف مصالح اسلام می‌کنند و به بنای مسجد و برگزاری مجالس مذهبی اهتمام می‌ورزند؛ ولی در تسهیل امر ازدواج جوانان چندان تلاش نمی‌کنند، و این‌گونه کارها را در راستای تعالیم و اهداف دین نمی‌دانند!

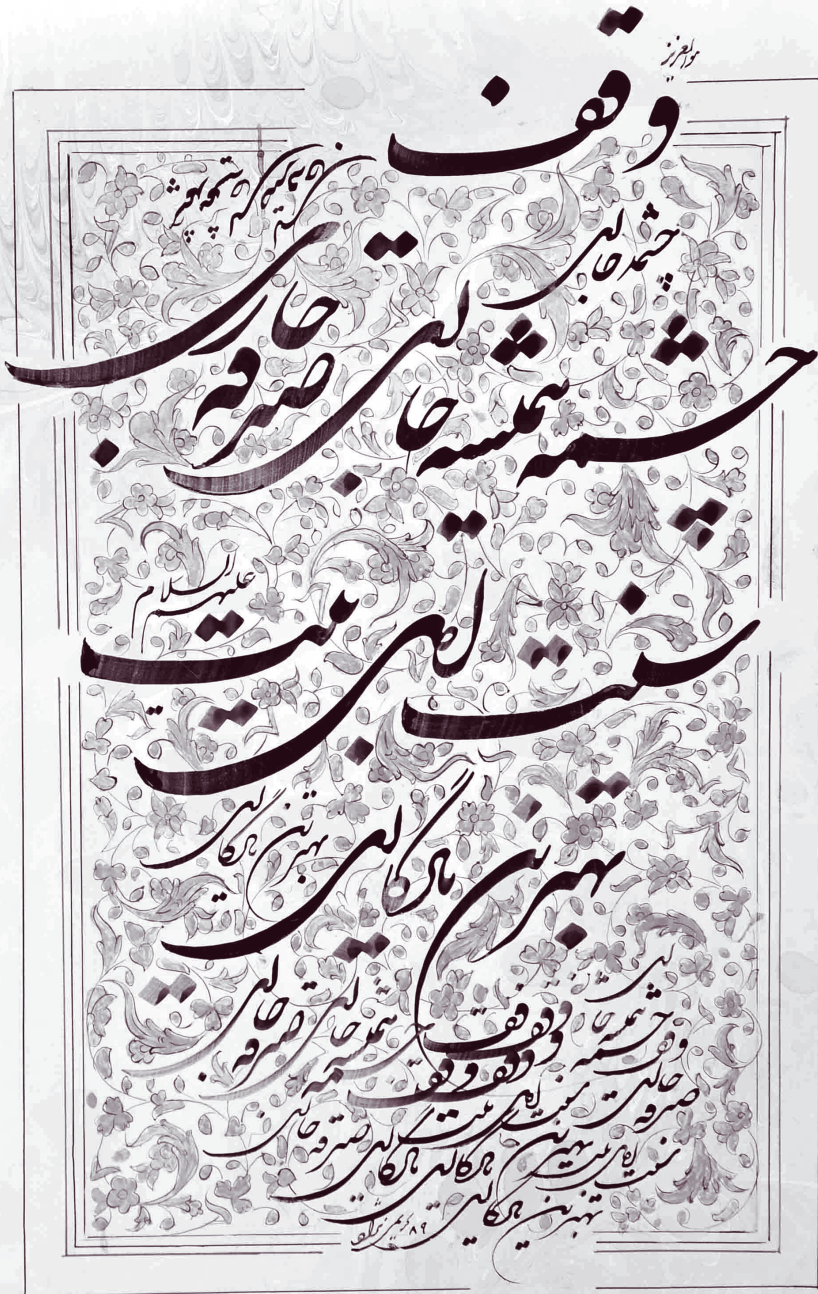
آیین مبین اسلام که هیچ بُعدی از ابعاد زندگی آدمی را از نظر دور نداشته است و زن و مرد را طبق آیه کریمه ﴿هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ﴾ (بقره/۱۸۷) مکمل و متمم یکدیگر معرفی فرموده، به سبب جامعیت و واقع‌بینی خود از سویی ازدواج را حافظ نیمی از دین خوانده، و از دیگر سو، پیامبر نیز آن را سنت خویش خوانده و

مسلمانان را بدان ترغیب کرده است. به هر صورت، نظر به تأثیر شگرفی که ازدواج در تحصیل فضایل، افزایش طهارت و پاکی اجتماع و خلاصه بهبود وضع اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی جامعه دارد، باید با استفاده از سنت حسنه وقف، دسترسی جوانان را بدان سهل و ساده کرد و موانع را از پیش پای آنان برداشت.

۳. وقف و تأمین مسکن مناسب

در قرآن واژه مسکن به معنی جایی که در آن آرامش باشد، آمده است (انعام/۳) خداوند تمامی مراحل سکنی‌گزیدن را، از ساخت مسکن، انتخاب زمین برای بنا کردن ساختمان و شهر و نیز چگونگی دست‌یابی بشر به قوانین ساختمان‌سازی را هدیه الهی می‌نامد و خاطرنشان می‌کند این آموزه‌ها تا زمانی که در مسیر حق و حقیقت باشد باعث رشد و سعادت انسانی و در پی آن رشد اجتماعی می‌گردد. (اعراف/۷۴)

امروزه تأمین مسکن مناسب برای شهروندان به عنوان عاملی حساس و

تأثیرگذار بر وضع اجتماعی جامعه از برجسته‌ترین وظایفی است که دولت‌ها در مقابل شهروندان خویش دارند؛ خواه این وظیفه را خود عهده‌دار شوند یا با تحریض بخش‌های غیردولتی، زمینه تحصیل آن را فراهم آورند.

به هر حال رفع معضل مسکن که تأمین هزینه آن همواره سبب هزینه خانوار را به سختی متأثر از خویش ساخته است، می‌تواند به وسیله اعمال سیاست‌های حمایتی یعنی وقف انجام پذیرد.

۴. وقف و کار آفرینی و اشتغال

کار سرمایه‌جاودانی است و می‌تواند به رشد تمدن کمک کند. امروزه کارآفرینی از بزرگ‌ترین دغدغه‌های جوامع انسانی است؛ چه، کار، عنصری مقدس و حایز اهمیت است که در سایه‌سار آن، علاوه بر رفع نیازهای معیشتی، آرامش، همگرایی، هویت شغلی و اعتلای شخصیتی فرد محقق می‌شود. شغل به عنوان زیرمجموعه اصلی کار، نقطه اتکای مسئول خانواده

در اداره امور خانه بوده و تأمین‌کننده سرمایه‌ای است که پایداری رابطه متعادل و مفید خانه و جامعه، نیازمند هزینه شدن آن است.

از آنجا که چاره‌اندیشی برای تخفیف این مشکل بدون مشارکت جدی بخش خصوصی به انجام نخواهد رسید، ضروری است که از راهکار حسنه وقف در این عرصه نیز استفاده شود؛ اما پیش از آن لازم است این ضرورت برای نیکوکاران تبیین شود تا پاره‌ای از موقوفات و عایدی آن‌ها صرف این مهم شود؛ چه، کارآفرینی عبادتی است که ثواب مترتب بر آن بس والا و چشم‌افراست.

بالا رفتن بهره‌وری موقوفات از جمله کشتزارها نیز راهکاری است که پرداختن به آن می‌تواند به ایجاد فرصت‌های شغلی بینجامد.

۵. وقف و اصلاح ساختار اقتصادی جامعه

اهتمام به امور مسلمانان و جامعه اسلامی ایجاب می‌کند که نخست

جامعه در همه زمینه‌ها (سرمایه‌گذاری، تولید و توزیع) گام‌هایی استوار و بلند بردارد و وقف این میراث جاویدان راهکار برتری است که می‌تواند در اصلاح ساختار اقتصادی جامعه نقش مؤثری داشته باشد و در نهایت فقر را ریشه‌کن کند.

نتیجه

از مجموع بررسی‌های به عمل آمده درباره کارکرد وقف و نقش آن در فقرزدایی از جامعه نتایج زیر حاصل شد:

۱. از راهکار حسنه وقف می‌توان در چاره‌اندیشی برای رفع بسیاری از مشکلات و رفع فقرزدایی سود جست؛ و بدین ترتیب راه را برای بهبود ساختار اقتصادی جامعه هموار کرد؛

۲. سنت نبوی وقف وسیله‌ای است برای توزیع مجدد و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر بدون آنکه هزینه‌ای بر بودجه دولت تحمیل کند؛

۳. سنت وقف همبستگی اجتماعی بین گروه‌های مختلف جامعه از

مشکلات اقتصادی حل شود. حتی اگر کسانی صد در صد به مسائل معنوی و روحانی می‌اندیشند و سامان‌بخشی به جامعه و نسل‌ها را تنها در تهذیب و تربیت نفوس و بهبود اخلاقی می‌دانند، بر اساس پیوند ناگسستنی که میان مسائل معنوی و مادی و اخلاقی و اقتصادی وجود دارد، باید به اصلاح ساختار اقتصادی جامعه و سامان‌بخشی به مشکلات معیشتی پردازند. از این رو، بی‌تردید می‌توان گفت که هر نوع هزینه‌گذاری برای مسائل معنوی در رشد و گسترش تعالیم دینی، باید از مسائل معیشتی و زیست مادی افراد آغاز شود، و نخست این بعد را بهبود بخشد تا زمینه مناسب برای مسائل معنوی فراهم آید.

همه افراد مسئول به سامان رساندن نابسامانی‌های اقتصادی هستند؛ بنابراین جامعه اسلامی که دین‌باور است و به قانون خدا و عدل پیشوایان الهی حرمت می‌گذارد، باید به این مسئولیت کفایی یا عینی و فوری خود عمل کند و برای رفع نیازمندان و نابسامانی‌های اقتصادی

جمله اغنیا و فقرا را بیش تر می کند
و از تضادهای طبقاتی به میزان قابل
ملاحظه‌ای می‌کاهد؛

۴. وقف، خدمت ماندگار نسبت
به جامعه است و نسل‌های بعدی از
برکات آن بهره‌مند خواهند شد؛

۵. سنت حسنۀ وقف یادگار
جاودانه‌ای از کرامت انسان به پیشگاه
بشریت و پیوند با آفریدگار متعال
است؛

۶. وقف، سنت نبوی که ریشه
در زلال چشمه‌سار همیشه‌فیاض و
نورآفرین دستوره‌های الهی دین اسلام
دارد، به عنوان راهکار برتر، می‌تواند
فقر و تهیدستی را از جوامع اسلامی
ریشه‌کن کند.

پی‌نوشت

۱. استادیار گروه زبان و ادبیات عربی
دانشگاه آزاد اسلامی واحد ساری.
Fallahabrahim@gmail.com